

CATALANS DE PELL MÉS FOSCA

La segona generació d'amazics a Catalunya: la ruptura amb la cultura d'origen.

Mercè Remolí Pérez

Treball de final de grau en Llengua i Literatura Catalanes

Universitat Oberta de Catalunya

Barcelona primer semestre del 2015

Directora: Marta Rovira Martínez

Índex

1. INTRODUCCIÓ.....	3
1.1 L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	4
1.2 PROCEDIMENT.....	7
2. L'IMPULS DE LA IMMIGRACIÓ: UN MÓN MILLOR.....	8
2.1 L'ESCOLA.....	10
2.2 LA RELIGIÓ.....	13
3. PATRIARCAT, MASCLISME, MALTRACTAMENTS.....	14
3.1 LA SEXUALITAT.....	18
3.2 L'HONOR.....	20
4. USOS I COSTUMS.....	22
4.1 EL VEL.....	23
5. GENERACIÓ DE FRONTERA: D'ON SÓC? LA MIRADA DE L'ALTRE....	25
5.1 LES PARELLES MIXTES.....	27
6. LLENGUA, LITERATURA I IDENTITAT.....	28
6.1 ELS REFERENTS LITERARIS.....	30
6.2 LA RECEPCIÓ DE L'OBRA.....	32
7. EL RELAT DE LA IMMIGRACIÓ.....	33
8. CONCLUSIONS.....	36
9. BIBLIOGRAFIA:.....	38
10. WEBS DE REFERÈNCIA.....	39
ANNEX.....	1

1. Introducció

L'objectiu d'aquest treball és fer una anàlisi sociològica de la novel·la, concretament de *L'últim patriarca* de Najat El Hachmi, premi Ramon Llull 2008. Partim del supòsit que sovint les novel·les aporten més coneixement que qualsevol treball sociològic sobre una determinada realitat o un determinat col·lectiu: en aquest cas, els marroquins que viuen a Catalunya. Hi ha molts estudis sociològics sobre la immigració a Catalunya, però molts menys sobre la producció literària que han fet els immigrants estrangers de segona generació. En primer lloc perquè aquesta producció literària és molt escassa i potser perquè tampoc, des del món editorial i cultural del país se li ha donat prou rellevància. Per això és tan interessant la lectura i l'anàlisi de *L'últim patriarca*, una crònica familiar i una reflexió sobre les dificultats d'integració de les segones generacions d'immigrants amazics a Catalunya o, millor dit, de "la generació de frontera" com li agrada dir a l'autora. La novel·la, estructurada en dues parts, narra —en la primera— la història del pare, Mimoun, des del seu naixement al Marroc fins a la seva vida d'emigrant a Vic. La segona és l'arribada —anys després del pare— de la resta de la família, les dificultats d'integració i el xoc cultural, especialment de la filla d'en Mimoun que és, ahora, la veu narradora. A més d'una novel·la d'immigració, *L'últim patriarca* és un relat sobre el patriarcat, el masclisme i el maltractament contra les dones i, finalment, és també la història d'un alliberament: el que assoleix la filla enfront del pare. El propòsit és, doncs, analitzar els diferents comportaments de la primera i la segona generació d'immigrants i ahora, constatar la relació entre patriarcat masclisme i maltractaments. I fer-ho a través dels personatges d'una novel·la que, més enllà de l'estadística i la sociologia, posen pensaments i sentiments, és a dir, encarnen persones que s'han vist impel·lides a viure entre dos mons. Des d'aquesta perspectiva, es tracta de certificar la utilitat d'una obra de ficció per a comprendre millor fenòmens com la immigració amazic a Catalunya i la violència de gènere. Així com d'assenyalar que la literatura pot ser un bon instrument per definir una identitat fronterera i com, a vegades —ho és en aquest cas—, esdevé un trampolí a partir del qual alliberar-se.

1.1 L'estat de la qüestió

Els marroquins són el grup més nombrós d'immigrants estrangers a Catalunya. Segons les dades del padró, publicades per la Generalitat, corresponents a l'any 2014, hi ha en el nostre país 226.818 persones de nacionalitat marroquina, el que representa el 20,82 per cent del total de la població estrangera que viu a Catalunya, superant en més de cinc mil persones el nombre de sud-americans, el segon grup de població més nombrosa, si deixem a banda els ciutadans de la Unió Europea que sumen 289.723 persones. La majoria de ciutadans marroquins, que viuen amb nosaltres, provenen de les zones rurals del nord del país i tenen com a llengua materna l'amazic. Malgrat la disminució d'immigrants que ha provocat la crisi econòmica, a partir del 2008, el col·lectiu marroquí ha continuat creixent tot i que ho ha fet de manera restringida i que en els darrers dos anys, és a dir, 2013 i 2014 s'ha reduït en unes 12.000 persones. Són, doncs, els immigrants més assentats a Catalunya, la seva presència és a tot el territori, però la seva integració social continua sent feble. Diu Jordi Moreras que "sobre ells recauen els principals dubtes entorn a la seva integració social" (Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia 2012: 49), tot i que hi ha hagut un diputat al Parlament de Catalunya, Mohamed Chaïb (ho va ser entre el 2006 i el 2010) i que la nostra autora, Najat el Hachmi, va guanyar el Premi Ramon Llull de novel·la de 2008. Són fets rellevants perquè aquestes persones han donat visibilitat a un col·lectiu que malgrat representar el 3,02 per cent de la població catalana continua vivint molt al marge, sense barrejar-se massa amb la població autòctona i conservant, en gran mesura, les seves creences i tradicions:

La població marroquina es troba entre els tres grans col·lectius immigrants que es relacionen menys amb persones autòctones»; que «les nacionalitats de parla no llatina, entre ells els marroquins (...) tenen un aprenentatge menor del castellà i el català»; o que «juntament amb els equatorians són els que més utilitzen els espais d'oci (bars...) per relacionar-se amb el propi col·lectiu» Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia 2012: 74

Des d'aquesta perspectiva la literatura escrita per emigrants, de segona generació, que han crescut a Catalunya és una aportació de primer ordre per conèixer un món que forma part del nostre (i que, per tant, també el modifica) però que amb molta freqüència és desconegut i invisible. El cert és que la literatura d'immigració (vinculada a la immigració espanyola de mitjans del segle passat) té ja una història a Catalunya tot i que, com ens fa notar Cardús, és més aviat escassa.

Crec que es molt significatiu que la novel·la catalana del segle XX només s'hagi interessat molt excepcionalment per temes socials lligats a la immigració, essent com ha estat el gran tema social del segle. Mitja dotzena de novel·les el tracten directament i mitja dotzena més, de manera tangencial. Però no tenim grans relats d'immigració. El mateix es pot dir de la música, el cinema o la televisió. També es simptomàtic que la primera producció de ficció de TV3 sobre immigració a Catalunya, *La Mari*, no arribés fins al 2003. Cardús 2007:12

Una constatació que a Andreu Domingo li fa qüestionar l'èxit del procés: “el caire tardà de les obres escrites en català fins a cert punt posa en solfa l'acceptació del model català d'integració.” (Domingo 2014: 290).

Pel que fa a la literatura d'immigrants estrangers, els que no provenen de l'estat espanyol, és encara molt reduïda. Tot i que a partir de finals de la dècada dels 90, coincidint amb les onades migratòries estrangeres, comença a aparèixer, tímidament, una literatura escrita per persones d'origen forà que escriuen en català i que molt sovint narren la seva peripècia vital. Una peripècia vital que, malgrat la distància en el temps i en la geografia, no és gaire allunyada de l'experiència de les persones que, des de diferents llocs de l'estat espanyol, van arribar a Catalunya a la dècada dels cinquanta i seixanta del segle passat. Aquesta continuïtat es fa evident en el pròleg que Najat El Hachmi va escriure per a l'última edició, l'any 2008, d'*Els altres catalans* de Francesc Candel (el gran referent sobre temes migratoris a Catalunya).

Una de les sorpreses del llibre és que s'hi descobreixen paral·lelismes entre la immigració de llavors i la d'ara. Es repeteixen conductes similars, es produeixen desencontres semblants. Tots aquells elements del procés de configuració de la nova societat catalana que, en aquell moment, a l'autor li provocaven perplexitat, avui dia també l'hi podrien provocar

amb aquesta immigració procedent de la resta del planeta. El Hachmi dins Candel 2008: 9

Hi ha, doncs, continuïtat, però també, paradoxalment, distància perquè són precisament aquests col·lectius, que en el seu moment van ser immigrants, els que ara rebutgen la paraula i tot el que significa haver de conviure amb uns altres nousvinguts.

El text de Candel també serveix per entendre totes les asprors que existeixen sovint entre els immigrants d'aquella època i els d'ara. Com sempre, els que són manipulats per desenvolupar anticossos contra el foraster mitjançant el prejudici, el rebuig i la repetició de l'exclusió no són els de les famílies benestants (no direm burgeses perquè el terme no està de moda). No, són els que estan en contacte directe amb la població que arriba, els que hi treballen, els que els tenen de veïns, els que hi conviuen en el dia a dia i que veuen com el seu entorn, el seu paisatge, canvia contínuament; al capdavant, els que més fàcilment es poden negar a acceptar aquesta nova realitat. El Hachmi dins Candel 2008: 10

Tot i així, la mateixa Najat El Hachmi considera que les coses han canviat en els darrers temps i que, d'alguna manera, la crisi econòmica ens ha fet prendre, als uns i als altres, una nova consciència de la realitat:

A partir d'un cert moment la crisi ens va afectar tant a tots que ens vam oblidar, ens vam adonar que l'enemic no era el veí que acabava d'arribar sinó l'estructura del sistema. Abans de la crisi era el veí del costat el que em porta el problema perquè em col·lapsa la sanitat... a partir d'un cert moment molta gent té més consciència de com funcionen les coses i que hi ha estructures supranacionals que són les que estan determinant que la gent estiguem patint. Un exemple d'això, de què l'origen de les persones ha passat a ser secundari, és la plataforma d'afectats per la hipoteca: a la PAH no es té en compte si la gent és d'aquí o d'allà i en canvi hi ha una lluita conjunta d'uns i altres per un dret bàsic de la persona. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015). Annex: 6

La crisi econòmica i l'eclosió del sentiment independentista han fet que la societat catalana hagi viscut aquests darrers anys una gran convulsió, una convulsió que, com no podia ser d'altra manera, ha afectat també la valoració del fenomen migratori, sovint percebut com un element que dilueix la identitat catalana, quan justament, com ens fa veure Salvador Cardús, ha

estat la immigració la que ha permès que Catalunya sigui on ara és. En aquest sentit, Cardús proposa incorporar la immigració com a lloc de memòria a la identitat col·lectiva catalana:

La idea de l'empeltament serveix de metàfora per donar compte de com, a Catalunya, l'estranger —l'esqueix— s'ha incorporat al tronc envellit, dèbil o improductiu, però del qual aprofita les arrels i que, alhora, rejuveneix. Parlo, doncs, del model català d'incorporació a la societat catalana, però també d'un model que dóna compte de les particularitats d'aquesta mateixa societat. Un model d'èxit que els catalans no s'haurien d'estar de presentar al món, ni que fos per la seva pròpia tranquil·litat per a encarar el futur amb la màxima confiança. Cardús, 2007: 13

I aquest lloc de memòria necessita del relat dels immigrants. Tot allò que no es narra, que no es diu, que no s'escriu, roman amagat, desconegut, innombrable, per això és tan important la literatura de la immigració: és l'única manera de mirar-nos en el seu mirall i adonar-nos que el procés sempre serà interactiu: els nousvinguts que conviuen amb nosaltres, inevitablement, canviaran, però els autòctons també canviarem. La literatura és una bona manera de conèixer-nos i de reconèixer-nos en la mirada de l'altre.

1.2 Procediment

El primer pas, doncs, va ser triar la novel·la objecte d'anàlisi i després cercar documentació sobre l'autora i el col·lectiu marroquí a Catalunya. Mentre, en paral·lel, calia aplegar una bibliografia de referència que aportés una base teòrica sòlida a les reflexions que sorgeixen de l'anàlisi de la novel·la. Fet això i un primer esborrany del treball, a instàncies de la directora del TFG, Marta Rovira Martínez, vam entrevistar a l'autora Najat El Hachmi al febrer de 2015 al barri de Gràcia de Barcelona. Inevitablement l'actualitat va impregnar la nostra conversa. Els atemptats contra el setmanari satíric Charlie Hebdo a París (7 de gener de 2015) i contra un supermercat Kosher, al dia següent, eren molt recents. Aquells fets luctuosos, les respostes i la interpretació de Najat El Hachmi van introduir alguns elements en el treball

que no estaven previstos d'antuvi, però que, sens dubte, hi aporten interès, complexitat i també reflexió.

A més d'utilitzar algunes de les opinions de l'autora al llarg del treball, l'entrevista íntegra s'adjunta com un annex al final de l'article

2. L'impuls de la immigració: un món millor

Millorar econòmicament i tenir perspectives de futur és la motivació de la immigració econòmica que té quatre prioritats: aconseguir treball, diners, una vida més confortable que en el lloc d'origen i més possibilitats de futur per als fills. És també el cas d'en Mimoun, el patriarca, el protagonista de la novel·la que, sense haver estat capaç d'aprendre gairebé res a l'escola, té un futur molt magre al seu país. Però ni en Mimoun, ni tampoc, més tard, la seva dona es plantejaren integrar-se: ells saben on pertanyen i quina és la seva cultura. També saben quin és el seu objectiu: sobreviure i prosperar: guanyar diners per donar una vida millor a la seva família. Aquestes certeses esdevenen incerteses a la segona generació: ells no van optar per venir, els van portar i a més —la nostra narradora va venir amb vuit anys— va ser escolaritzada a Catalunya i va viure amb el convenciment que era catalana, sense esquerdes, fins que, a mesura que es feia gran, i en paral·lel, van créixer les contradiccions. En un llibre anterior a la novel·la que analitzem, *Jo també sóc catalana*, Najat El Hachmi explica en primera persona com va ser aquest procés i quins van ser i són encara els obstacles.

Però per seguir el fil dels esdeveniments, primer ens cal fixar-nos en les motivacions del pare, per què va decidir emigrar i anys avenir per què va portar a viure amb ell la seva família.

No es pot pas dir que Mimoun, el patriarca, fos una persona de tracte fàcil, ni de comportaments afables, els seus trets personals, el fracàs escolar, i la pobresa del seu país d'origen l'empenyen a buscar un altre lloc. Tenia setze anys i el convenciment que el món li reservava un destí millor:

És molt probable que el veritable motor del viatge de Mimoun fos el convenciment que qualsevol alternativa seria millor que allò que ja tenia, que de fet ell devia considerar que no era res.
El Hachmi 2008:76

Mimoun, com tants d'altres, va anar a parar, en el seu primer viatge a Catalunya, a la casa d'un parent, el seu oncle, que feia temps que s'havia instal·lat a Vic. Disposat a aconseguir ràpidament el seu objectiu, va deixar-se guiar per l'experiència de l'oncle: es va posar a treballar de manobre i va canviar de nom, a partir d'aquell moment es diria Manel. Allunyat de la família, el seu dia a dia era dur: treballar moltes hores, viure a llocs bruts i pudents i cercar consol amb les meuques i l'alcohol. Aquest va ser el procés d'en Mimoun fins que va ser expulsat del país per haver intentat fer xantatge al seu patró, obcecat, com estava, per recuperar la relació amb la dona de l'amo amb qui havia tingut una aventura. En tot aquest temps Mimoun continuava valorant les coses d'aquí amb els ulls d'allà: des del seu punt de vista totes les dones catalanes eren meuques, la qual cosa utilitzava en el seu profit si s'esqueia, mentre, internament, refermava les seves conviccions i el seu propòsit: preservar la virginitat i l'honor de la seva dona, en aquell moment només promesa, i de totes les dones de la seva família. L'expulsió del país va ser rebuda com una humiliació: primer perquè el van fer fora i també perquè, tot i haver comès un delictes, es considerava una víctima injustament tractada, però, sobretot, perquè tornava a casa fracassat, sense diners i sense perspectiva de tenir-ne. La descripció d'aquesta expulsió és molt il·lustrativa. Mimoun no analitza la situació d'acord amb la realitat d'aquí sinó que ho fa amb els valors i referents del Marroc. La seva gran preocupació és no tenir diners, però per damunt de tot el neguiteja aparèixer com un fracassat davant dels ulls de la seva família i de la família de la seva promesa.

En el cas marroquí el projecte migratori, lluny de ser un projecte individual, és sobretot un projecte col·lectiu i familiar. En ell s'hi dipositen moltes esperances, i està basat en l'estalvi de diners durant molt de temps. Aquesta confiança dipositada en la persona que emigra del Marroc es tradueix en una gran pressió quan la realitat s'imposa i les dificultats per desenvolupar-se són majors de les que s'havien imaginat en un inici, degut a la imatge idíl·lica que es té en origen i a la

Aquest esquema es reproduirà amb la seva dona quan, anys després, arribi a Vic. Per a ella el que passa aquí no té massa interès, tot i que és desconcertant i dolorós, el que més importa és allò que pugui pensar o creure la família que ha quedat al Marroc. El procés de la filla de Mimoun és exactament el contrari. Des del començament s'implicarà en el nou món i intentarà entendre les claus de la nova societat, un procés que, gràcies sobretot a l'escola, serà ràpid i eficaç.

2.1 L'escola

L'escola, primer i l'institut, després seran molt més que un lloc per aprendre seran el lloc de socialització i fins i tot un recer on aixopugar-se de la brutalitat de la vida exterior. Seran també l'origen de la gran diferència que descobrirem, al llarg de la novel·la, entre les actituds de la mare i la filla. La mare ve d'una societat on, en el món rural, l'índex d'analfabetisme arribava l'any 2012 al 84%¹ i el seu rol estava predeterminat per la maternitat i la dedicació plena a la casa, al marit i als fills. Contràriament la filla té, gràcies a l'escola, a l'institut i al mestratge d'algunes professores, altres inquietuds, altres horitzons i altres referents on emmirallar-se.

Ella escoltava i esmicolava les confusions en trossos tan menuts que jo només podia riure. Em va regalar música que em va commoure, lectures de poemes que em van dir ets tu, de qui parlem, ets tu. Llibres que anaven més enllà de la deficiència de les paraules, que explicaven altres significats de la vida. El Hachmi, 2008: 253

La perspectiva de vida, i els rols que mare i filla estan disposades a interpretar són molt diferents: la primera accepta el paper de minyona i de persona sotmesa al patriarca, la segona lluitarà per alliberar-se i per crear

¹ Dades extretes de *l'informe sobre la població marroquina a la ciutat de Barcelona* (2012). Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. Pàg.39

una vida pròpia, lluny de la pressió del pare i del marit. De fet l'escola ha estat i és encara, malgrat totes les deficiències, el millor vehicle per la integració, tot i que sovint el fracàs escolar, molt present en el col·lectiu marroquí —pròxim al 50 per cent— frustra les expectatives. Les dades són molt significatives. Durant el curs 2011-2012 es van matricular a Catalunya 49.782 alumnes de nacionalitat marroquina, gairebé el 90 per cent en centres públics. Una xifra que representa més del 30 per cent dels alumnes estrangers matriculats al país i que supera el nombre d'alumnes de totes les nacionalitats d'Amèrica del Sud²

Una d'aquestes eines d'integració —molt poderosa— és, sens dubte, l'aprenentatge de la llengua. La filla d'en Mimoun va ser escolaritzada en català i per això el català forma part de la seva quotidianitat tot i que sovint el conjunt de la societat, "la gent d'aquí" no acaba d'acceptar-ho. L'autora descriu una de les pràctiques habituals: els que es consideren catalans s'adrecen sistemàticament als immigrants en castellà i, fins i tot, poden mantenir el castellà com a llengua de relació malgrat que els seus interlocutors parlin tota l'estona en català.

No sé ben bé per què a alguns catalans els ofèn que es parli la seva llengua, tot plegat deu tenir més a veure amb la manera d'estimar-se-la. O és que en el fons tota aquesta gent que em contesten sempre en castellà, continuen pensant com a parlant de llengua minoritària? El Hachmi 2004: 52

No hi ha dubte que Najat El Hachmi és una persona amb una gran consciència lingüística i segurament això té a veure, també, amb els seus orígens. El poble amazic, al qual pertany, ha estat i és encara un poble oprimat per l'estat marroquí on la llengua pròpia, l'amazic, ha estat i continua essent una llengua menystinguda. De fet la llengua amaziga no ha estat cooficial al Marroc fins a la darrera reforma constitucional del juliol de l'any 2011. Tot i que resta pendent una llei orgànica que en reguli l'ús i la

² Dades extretes de *l'informe sobre la població marroquina a la ciutat de Barcelona* (2012). Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. Pàg. 52

presència, la qual cosa vol dir que la pràctica quotidiana és encara molt lluny d'una certa normalització.³

La filla d'en Mimoun, malgrat els petits o grans entrebancs, creixerà amb el convenciment que és catalana a tots els efectes i amb tots els drets, un convenciment que la realitat s'encarregarà de desmuntar. La mateixa autora ho explica, sense recórrer a la ficció, en el seu primer llibre: *Jo també sóc catalana*.

Si als setze anys el seu pare va venir a Catalunya clandestinament i sense papers i de seguida es va posar a treballar, a la mateixa edat, als setze, la filla descobrirà que, malgrat que és catalana —ella sí té papers— no té dret a treballar: té permís de residència, però no permís de treball:

Hi devia haver una confusió, era absurd tenir permís per residir en un lloc i no tenir permís per treballar-hi. Vaig córrer a preguntar-ho a casa, és possible tot això? Sí tothom em confirmava que allò era llei, ¿quina llei em condemnava a no poder treballar a la meva pròpia ciutat? El Hachmi 2004: 83

Aquest xoc amb la realitat li farà prendre consciència de la discriminació, que no solament hi és a les lleis sinó que també és fàcil descobrir en els comportaments de la “gent d'aquí” els que no es qüestionen res i senzillament consideren que són els nouvinguts els que han de fer l'esforç d'integració.

³ Dades extretes de *l'informe sobre la població marroquina a la ciutat de Barcelona* (2012). Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. Pàg.77

2.2 La religió

En aquest sentit, és interessant la visió que té Najat El Hachmi sobre què volem dir quan parlem d'integració o més aviat hauríem de dir desintegració...

Sí, exactament desintegració. Que no es noti que hi ets, que no es noti que ets diferent, que no es noti la teva parla, la teva manera de fer, de vestir... i jo crec que darrerament la cosa que menys es vol que es noti és el fet religiós la qüestió religiosa que ha passat a ser l'element diferent que més incomoda a la societat d'acollida. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015).
Annex: 1

I és que la societat d'acollida —en aquest cas Catalunya, però la qüestió és extrapolable a tota Europa— té por a la religió musulmana, que desconeix i que confon amb els comportaments més radicals de violència gihadista i amb la falta de llibertat.

La religió està adquirint una importància que quan estàs vivint allà no té. Una importància identitària i també és com una mena de cosa resistencial, en els últims temps parlant amb gent sobre el tema de París i així hi havia la... A mi em donava la sensació de què era com un moviment antisistema. El fet de considerar-se musulmans, de reivindicar-se com a musulmans i de defensar-se com a musulmans. Com un element d'anar contra el sistema, com si hagués una pressió. Jo crec que se senten pressionats per deixar de ser musulmans i per això mateix s'aferren o sigui hi ha tota una sèrie d'històries que corren sobre... hi ha com una mena de por a Occident sobre el creixent nombre de musulmans tant d'origen, com els conversos. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015).
Annex: 2

I mentre busquem respostes a la barbàrie, els europeus estigmatitzem tot el que té a veure amb l'Islam. Una religió que, en el cas del Marroc, professa el 98,8 per cent per cent de la població, que es considera musulmana, és a dir, fidel a l'Islam. Una creença que envaeix tots els aspectes de la vida, la política, les relacions familiars, la higiene, el vestit i en definitiva tots els costums socials i que és pràcticament l'únic element aglutinador dels diferents pobles que conviuen al Marroc. Un món on, a diferència del nostre

—almenys sobre el paper—, no hi ha separació entre religió i política i on el rei basa la seva legitimitat en què és descendent del profeta Mahoma.⁴

La dimensió col·lectiva de la pràctica religiosa és determinant, tant a la vida pública com a la privada. En l'Islam és important l'obediència a les prescripcions religioses, conduir la vida quotidiana d'acord amb les normes religioses. Fins i tot l'arquitectura de les cases n'està influenciada i les lleis han estat sovint condicionades pels preceptes de l'Islam. Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia 2012: 15

3. Patriarcat, masclisme, maltractaments

Marroc i concretament el poble amazic d'on surten tots els nostres protagonistes és una societat patriarcal, molt més fèrria que la societat catalana, que també ho és, però que des de fa temps, des de començaments del XX i més intensament des dels anys setanta del segle passat, ha començat, lentament, a desfer-se d'aquesta xacra. Segur que al Marroc també han canviat les coses en els darrers temps, però més a poc a poc, sobretot en el món rural encara molt empobrit, amb un índex molt alt d'analfabetisme i molt vinculat a les tradicions i a una lectura de l'Islam que fa recaure tota l'autoritat en els homes. Això i les diferències econòmiques estableixen una distància gran entre tots dos països, sobretot perquè les estructures socials marroquines són molt més restrictives i la supervivència del patriarcat és més evident.

Les relacions estan jerarquitzades: entre els homes, segons l'edat, generació o rang de naixement, així com entre les dones integrades al patrilinatge. Els homes tenen autoritat sobre les dones sense consideració de l'edat. En aquest sentit, cal destacar que les reformes legals en favor de la igualtat de la dona, i en especial la de la Mudawana el 2004, comporten una transformació radical del marc de relacions

⁴ Dades extretes de *l'informe sobre la població marroquina a la ciutat de Barcelona* (2012) Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. Pàg. 56-77

familiars. Una transformació no exempta de protestes i oposicions, i molt lenta en la seva aplicació real, especialment en les zones rurals. Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia 2012: 14

Però convé definir què vol dir patriarcat. Que no és cap llei escrita sinó que és, en paraules de Victoria Sau: “una institució flotante, algo así como un humo que lo envuelve todo pero que no se deja aprehender” (Sau 2009). Un fum que impregna tots els porus de la societat i que perpetua l'estat de coses, la ignomínia:

El Patriarcat consisteix en el poder dels pares: un sistema familiar i social, ideològic i polític amb el que els homes —a través de la força, la pressió directa, els diferents rituals, la tradició, la llei, el llenguatge, els costums, les tradicions, l'educació i la divisió del treball— determinen quin és el paper que han de desenvolupar les dones. Sau 1981: 237

Això és, doncs, el que aprèn Mimoun des del bressol i és també el que exercirà al llarg de la vida. Ell és l'amo, el patriarca, i té la capacitat de decidir sobre el destí de les dones i dels fills. Aquest convenciment, el sentit de possessió i de l'honor serà l'origen dels maltractaments a les germanes, a la dona, i als fills. No és pot oblidar que les causes del maltractament són culturals, és la cultura patriarcal que, en establir rols desiguals, atorga a l'home la capacitat de decidir quin ha de ser el paper de la dona i obre el camí dels maltractaments. En aquest sentit serà molt interessant confrontar les diferents maneres que tenen de reaccionar mare i filla davant els maltractaments. La primera té una actitud d'acceptació molt freqüent entre les víctimes com assenyalava l'ex delegat del govern per a la violència de gènere, Miguel Llorente:

Moltes dones consideren normal ser maltractades per la component cultural. Es contextualitza, justifica i normalitza la violència, i per tant se l'acaba invisibilitzant.
Conferència pronunciada per Llorente: 2008.
<http://www.donesenxarxa.cat/patriarcat>

La situació encara és més greu perquè, com és el cas de la dona d'en Mimoun quan vivia al Marroc la seva sogra i les seves cunyades la protegien

de les pallisses del marit. De fet, més d'un cop van rodejar-la per evitar que el seu home li pegués: “Et protegirem, no deixarem que et faci mal. La van arraconar a una banda de la cuina i la van envoltar totes”. (El Hachmi 2008: 137). Però un cop a Vic la dona estava sola, i aquesta és una de les circumstàncies que afavoreix la indefensió de les víctimes. Moltes dones immigrants viuen molt aïllades en el país receptor i, a més, no tenen a prop una família que les pugui defensar, la qual cosa deixa el camp lliure al maltractador.

Tornem a en Mimoun i a la seva història. D'ençà que va néixer va ser el protegit de totes les dones de la família. Abans que ell havien nascut tres filles i no haver tingut un noi era percebut pels seus pares com un gran fracàs. Així és que en Mimoun va ser rebut com “l'afortunat” i des del principi va ser acaronat i aviciat per totes les dones de la casa, la qual cosa no va impedir que també comencés a rebre pallisses molt d'hora. La primera bufetada li va arribar quan tenia sis mesos i a partir d'aquí els cops —del pare a casa i del mestre a l'escola— van ser el pa de cada dia. Així, doncs, Mimoun va ser un maltractador, però també ell va ser un nen i un noi maltractat. Compleix d'aquesta manera el principi abans esmentat: el maltractament és una qüestió cultural i amb molta freqüència el que fa el maltractador és reproduir patrons. De fet, Mimoun va ser un nen maltractat fins al dia que, en lloc de rebre, va pegar i li va clavar un cop de puny al seu pare per evitar una nova pallissa.

Es van mirar tots dos als ulls, l'un davant de l'altre. No sabem si Mimoun tenia encara por, no sabem si l'avi tenia por, però Mimoun va treure el puny ben clos del seu darrere i va colpejar el nas del seu pare tan fort com va poder (...). Era la primera vegada que un fill pegava al seu pare, era un capgirar l'ordre natural de les coses, era allò que ningú s'hauria imaginat mai.
El Hachmi 2008: 47

Mimoun tenia setze anys i en aquell moment va abandonar el rol de víctima per exercir el de maltractador. Un paper que va practicar amb les seves germanes, suposadament per preservar l'honor de la família i, més tard, amb la dona i els fills. Mimoun va fer el que havia après: actuar com un patriarca,

decidir sobre la vida dels altres i fer valer l'autoritat, o millor dit l'arbitrarietat, a través de la violència física.

Ell va fer plaf, una bufetada, i ningú va saber què volia dir. No et vull sentir ni una paraula més, havia dit, a partir d'ara faré el que em doni la gana de la mateixa manera que tu vas fer el que et donava la gana. Ningú sabia què era el que li donava la gana de fer ni qui era ella ni per què ho havia de dir amb una bufetada, però tots vam entendre que la treva ja havia acabat.
El Hachmi 2008: 193

Al llarg d'aquest capítol, però, no podem perdre de vista que el maltractament contra les dones és una patologia que afecta totes les societats, tan occidentals com orientals, i tots els països, els rics i els pobres. No coneixem les dades de maltractaments al Marroc perquè no hi ha registre ni d'acusacions, ni de dones mortes. L'assumpte es manté reclòs en l'àmbit familiar, però gràcies a les denúncies —poques— que han arribat als mitjans de comunicació, les autoritats han hagut de reconèixer que la violència contra les dones és un problema de grans dimensions. En canvi sí coneixem les dades de Catalunya on, lluny de disminuir o desaparèixer, han crescut aquest darrer any: 14 dones han estat assassinades al 2014, una xifra que és la més alta des del 2010. En el mateix període s'han registrat gairebé 12.000 denúncies per maltractaments. La majoria de les víctimes mortals eren de nacionalitat espanyola i tenien entre 43 i 54 anys. En sis dels casos hi havia denúncies prèvies i en un setè la policia havia actuat d'ofici. Tot i això, la justícia no havia ordenat cap mesura de protecció que estigués en vigor quan es van cometre els crims.⁵

Entre les víctimes hi ha dones de totes les edats, de diferents classes socials i de diferents nacionalitats. És a dir, la violència de gènere és transversal i afecta la societat en el seu conjunt. Una qüestió que la filla de Mimoun va aprendre i constatar amb les companyes de l'institut:

Totes tres havíem presenciat fenòmens extraordinaris com plats o gots voladors, històries que si les expliques a algú que no ho ha viscut mai no et creuria, et miraria amb sorna i diria au, va, no fotis. Sí foto, sí que a casa meva passen les

⁵ Dades de la Conselleria d'interior de la Generalitat de Catalunya. Consultades el març de 2015.

mateixes coses que a les vostres, encara que ho vam saber molt abans de verbalitzar-ho. A casa meva perquè érem immigrants, a casa de l'amiga u perquè eren pobres i a casa de l'amiga dos encara no se sap, no eren ni una cosa ni l'altra i fins i tot tenien un piano negre que brillava moltíssim i on l'amiga dos hi tocava un *Per a Elisa* que em feia plorar. El Hachmi 2008: 274

3.1 La sexualitat

En aquest relat de maltractaments, el sexe mereix capítol propi. En primer lloc per la gran presència i transcendència que té al llarg de la novel·la i en segon lloc perquè les practiques sexuals que es descriuen resulten estranyes vistes des de la nostra cultura. Perquè aquesta és la primera consideració que cal fer: en els humans el sexe és com a totes les altres espècies una qüestió biològica, però a diferència de les altres és també una qüestió cultural. No totes les societats practiquen el sexe de la mateixa manera, ni amb els mateixos ritus, ni tan sols amb les mateixes finalitats. En el relat de El Hachmi, el sexe és una forma de maltractament. Ho és en el cas del patriarca que va ser violat per un oncle —el mateix que anys més tard l'aixoplugaria a casa seva a Vic— quan tenia dotze anys aprofitant una nit d'estiu en què es celebrava el casament d'un cosí. A la novel·la el fet està contat com una cosa possible:

No hauria estat cap fet inusual que li hagués dit baixa una mica, Mimoun, no et faré mal, no, no et faré mal, Mimoun, para quiet, deixa't anar, deixa't anar, així, sí, així no et farà tant mal. El Hachmi 2008: 34.

Tot i que la versió familiar era que el noi va tenir l'aparició d'una cabra que parlava i que el va esglaiar de tal manera que va quedar atuït i sense esma per llevar-se del llit durant tres dies i tres nits. La qüestió, però, més interessant d'aquest fet i de tots els altres similars que es relaten en el llibre és la condició de normalitat i de pràctica habitual que li atorga l'autora: “el primogènit dels Driouch devia entrar de ple en el món dels adults acomplint el paper que els solia tocar als membres de la família d'aquestes edats per aquelles contrades” (El Hachmi 2008: 34)

El sexe anal es repeteix al llarg de la novel·la amb diferents actors, homes i dones, i és, a més, el desencadenant d'alguns fets rellevants i transcendentals de la vida dels protagonistes. Per a en Mimoun serà també la manera d'accedir al sexe amb les dones que obligades, per la tradició i la religió, a arribar verges al matrimoni, practiquen sexe per darrere. De la mateixa manera que l'obsessió per aquesta mena d'actes farà que Mimoun obligui una dona (cristiana) —com diu ell— a tenir sexe anal i això esdevindrà el detonant de la seva expulsió del país, en el seu primer viatge a Catalunya. També la filla d'en Mimoun utilitzarà el sexe anal com a venjança contra el pare i com una manera d'alliberar-se del seu domini. Ja adulta, divorciada del marit i cansada d'aguantar l'assetjament del pare, ordeix un pla per modificar l'estat de les coses: convida el seu oncle —l'etern rival d'en Mimoun— a casa seva i practica el sexe anal amb ell assegurant-se que el seu progenitor ho pugui veure tot a través de les finestres que, voluntàriament, ha deixat amb les persianes aixecades.

Aquesta presència i rellevància del sexe anal a la novel·la d'El Hachmi obre una colla d'interrogants: és una pràctica estesa i habitual al Marroc entre homes i entre homes i dones? Segons que diu Mimoun, en el seu intent de convèncer la seva amant cristiana, és un costum i fins i tot és un precepte de la seva religió:

Va, dona, diria, si això és un costum musulmà, pensa que totes les generacions de la meva família ho han fet i és el primer que aprenen les dones en sexe. Ho diu la nostra religió, que ho hem de fer, és tan sagrat com l'alcorà o resar cinc cops al dia.
El Hachmi 2008: 90.

El cert és que la sodomia és una pràctica condemnada per l'Islam i en alguns països castigada amb penes de presó i fins i tot de mort, però també sembla que el costum es manté indistintament entre homes i nois i entre homes i dones.

De tota manera, i malgrat la sorpresa inicial, convé no donar res per descomptat i adonar-se que aquesta és una pràctica molt més estesa del que sembla, també en aquesta part de món: els casos de pederàstia en el si de l'església catòlica —freqüents i també transversals— i les denúncies

creixents de comportaments pedòfils en són un bon exemple. Més enllà, però, dels costums sexuals i de les lleis religioses o civils que els regulen, cal destacar el component de sotmetiment que aquesta mena de pràctica té a la societat marroquina i de fet a totes les societats.

El sexo es, desde el principio, normativo; es lo que Foucault llamó un “ideal regulatorio”. En este sentido, entonces, el sexo no sólo funciona como una norma, sino que es parte de una práctica regulatoria que produce (por medio de la repetición o reiteración de una norma sin origen) los cuerpos que gobierna, es decir, cuya fuerza regulatoria se ilustra con una especie de poder productivo, el poder de producir —deslindar, circular, diferenciar— los cuerpos que controla (...) el “sexo” es un constructo ideal que se materializa forzosamente a través del tiempo. Butler dins Hall 2003: 34

El sexe és, doncs, una construcció i una forma de dominació. El sexe anal té també el mateix sentit de submissió per als catalans, només cal fixar-nos en com utilitzem el llenguatge i totes les connotacions que donem a una pràctica: “què et donin pel cul!” Que ha esdevingut alguna cosa més que un insult. Amb aquesta expressió, d'altra banda molt freqüent, manifestem el desig d'humiliar al receptor de l'ofensa.

3.2 L'honor

Salvaguardar l'honor, aquesta mena d'entelèquia és també una qüestió que ha canviat molt amb el pas dels segles. Avui a la nostra societat no sabem ben bé què vol dir i, si de cas, ens sembla una reminiscència del passat. El DIEC2 diu sobre l'honor ‘Qualitat moral que porta a algú a no fer res que el pugui desmerèixer en l'estima dels altres i en la pròpia’. Una accepció que en el concepte dels nostres protagonistes es queda molt curta perquè en les societats musulmanes l'honor està directament vinculat a la virginitat de les dones, de tal manera que sovint es confon l'honor de la família amb el comportament sexual de les seves mullers i les seves filles. Per nosaltres hi ha una altra paraula, *l'honra*, que defineix la castedat de les dones però que, en qualsevol cas, és un concepte en decadència, no solament la paraula

també el contingut. No és així en la societat amaziga, almenys no ho és en els personatges adults, especialment els masculins, però també els femenins de *L'últim patriarca* que fan de l'honor una bandera i que estan disposats a tot per mantenir-la. Sens dubte el comportament sexual de les dones és l'assumpte estrella de l'honor, però n'hi ha d'altres com per exemple: els homes ser capaços de mantenir la seva família, pagar el dot quan es casen i ser fidels a la paraula donada.

En nom de l'honor de la família, en Mimoun va apallissar mare i filla al llarg de tota la seva vida en comú, la qual cosa va fer que durant molts anys les dues dones fossin, d'alguna manera, còmplices per intentar contenir la violència paterna. Però aquesta complicitat es va trencar quan la filla d'en Mimoun va arribar a l'adolescència. És a partir d'aquí quan es fan evidents les diferències entre mare i filla i els diferents rols que totes dues estan disposades a interpretar. Els valors de l'una i de l'altra entren en contradicció i la filla veu com els seus espais de llibertat cada cop són més reduïts.

Era la sang que ho havia espatllat tot. La sang de fer-te dona que fa que tots estiguin més per tu, que si has de fer això, que si no pots saltar massa fort, ni muntar a cavall ni obrir massa les cames, que vés a saber. El Hachmi 2008: 264.

Les restriccions són de tota mena: no anar amb els companys d'institut, no poder parlar amb nois, ni els d'allà, ni els d'aquí, No poder tenir amigues, no poder vestir com les altres noies, haver de preparar-se només per un futur possible: trobar un marit i casar-se. En aquest rosari de restriccions hi té un paper actiu el pare, però també la mare que comparteix, malgrat tot, els valors del seu marit. És a dir, que hi ha una gran diferència de criteri i de comportaments entre els pares encaparrats i disposats a mantenir l'honor per sobre de qualsevol altra cosa i les opinions i comportaments de la filla que, si bé és víctima del pes de la tradició, finalment és capaç de desfer-se'n per esdevenir una persona lliure i mestressa dels seus actes.

4. Usos i costums

El primer que sobta als nouvinguts a Vic (la família d'en Mimoun) són les pudors dels purins de les corts dels porcs, la humitat, el fred i la brutícia de la nova llar. El color de la pell de les persones, que n'hi hagi moltes de grasses, els vestits que porten (especialment les dones) i que facin una olor diferent. Totes aquestes coses haurien d'haver estat les més rellevants, però tant per a la dona d'en Mimoun com per a la filla —de manera molt significativa cap de les dues té nom a la novel·la, tot i que l'autora diu que va ser una decisió inconscient— el més difícil i també el prioritari és la relació amb el pare, amb qui no han conviscut durant anys i a qui tenen por. Una por justificada perquè ben aviat les paranoies i borrarxeres del patriarca faran la vida de tota la família insuportable. Pel que fa al món exterior a la llar, les actituds de la dona i de la nena són ben diferents: per a la primera és un món hostil on no entén el que li diuen i on tot resulta estrany i amenaçador. Així, doncs, l'opció és quedar-se a casa, que d'altra banda és el que mana el marit, i fer el que ha fet tota la vida: netejar, rentar, fer el dinar i cuidar de l'home i dels fills. Per a la filla d'en Mimoun tot serà diferent: en primer lloc perquè el pare la porta a tot arreu i en segon lloc perquè la nena té ganes de saber. Ben aviat aprendrà la llengua i es convertirà amb la traductora de la seva mare. Un paper que la nostra narradora fa de bon grat, tot i que a vegades, especialment, quan la mare es queda embarassada i ha d'anar al metge, li genera conflicte:

Hi havia coses que no sabia passar d'un idioma a l'altre, que no volia passar d'un idioma a l'altre. Continuava sense entendre per què tantes dones per tot el món m'explicaven coses d'aquelles a mi. Quina va ser l'última vegada que li va venir la regla a la mare? I jo ja sabia que era allò de la regla, però no n'havia parlat mai amb ella. La primera vegada que li va venir? Als setze anys, millor, així jo estaré tranquil·la fins als setze. La primera vegada que va tenir relacions sexuals? Déu, Déu, volia sortir corrents de tot allò, jo no les vull saber, totes aquestes coses, i encara menys traduir-les a un idioma on no hi havia cap paraula que jo conegués per a relacions sexuals que no fossin paraulotes. El Hachmi 2008: 216

Però els conflictes més greus són les pallisses a la mare i a ella mateixa sense saber per què, les coses que li fa dir el pare per telèfon a la família que ha quedat al Marroc, i les difícils relacions amb les novies “cristianes” del seu pare. Unes relacions, que inevitablement, també passen per la filla, obligada a conviure amb les amants del pare i a fer de traductora de la mare. Acabat de néixer el quart fill del matrimoni, assistirem a una escena —com diu la narradora— digne d’una telenovel·la: la mare es veu amb cor, per primera vegada a la vida, d’enfrontar-se al seu home i de fer fora la dona amb qui durant molt de temps ha hagut de compartir el marit. Aquest episodi donarà peu a un primer conflicte amb el vel.

4.1 El vel

Foragitada l’amant, el pare decideix que ha de ser un bon musulmà i la nena creu que d’aquesta manera hi haurà pau a casa. Anar a la Mesquita, resar i imitar el que fan els altres la portarà a posar-se el vel i a contravenir les ordres del seu pare que li havia manat que no ho fes. La desobediència serà castigada amb una descomunal pallissa davant dels parroquians d’un bar que miren, sense intervenir, com el pare manté amorrada la filla a la claveguera mentre li clava puntades de peu. El vel serà protagonista una segona vegada a la novel·la, però en sentit contrari: un cop casada, tant els pares com el marit intentaran, sense èxit, que accepti cobrir-se el cap. Però aquesta vegada la filla d’en Mimoun ja sap el que vol i no acceptarà cap imposició.

L’assumpte del vel és especialment significatiu pel que té de símbol religiós i de submissió de les dones i perquè ha estat objecte de discussió i de divisió a la societat catalana i de fet a totes les societats europees. És interessant, però, parar atenció a altres maneres de veure-ho. Per Najat El Hachmi posar-se el vel pot tenir moltes interpretacions, a vegades és, senzillament, una manera de vindicar els orígens o de seguir la moda:

Sí, sí això hi és perquè també has de competir per veure qui és la més marroquina o qui és la més decent, o la més musulmana. Jo tenia una amiga a l'escola primària que es va posar el mocador perquè deia que així podia fer el que li donava la gana i sense mocador no. És a dir, si portava mocador es donava per fet que era una bona nena i no li calia donar explicacions. És també un element reivindicatiu i identitari. Hi ha moments que et donen ganes. Quan estàs creixent aquí i et diuen tu molt bé perquè no portes mocador, perquè vesteixes com la gent d'aquí i ets normal. És clar t'indigna: la meua mare porta mocador i és una persona ben normal i no té cap problema. Et donen ganes de posar-te el mocador com una reivindicació de minoria. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015). Annex: 3

No és l'únic conflicte amb la indumentària que tindrà la filla d'en Mimoun. A mesura que es va fent gran, quan ja és una adolescent, a més de tots els conflictes propis de l'edat, haurà de fer front a una pressió ferotge del pare que l'obliga a vestir-se de forma que eviti les mirades dels homes, els d'aquí i els d'allà, per preservar, d'aquesta manera, la virginitat de la filla i l'honor de la família. El descobriment per part dels pares que la noia fa tres anys que manté relacions amb un noi marroquí desencadenarà un nou conflicte amb el pare, i també amb la mare. La filla davant l'amenaça d'haver d'anar a un ginecòleg que certifiqui la seva virginitat, es rendeix i intenta suïcidar-se. El fet deixarà al descobert la desolació que l'envaeix i la seva incapacitat per enfrontar-se a un món cada vegada més hostil, contradictori, ple de prohibicions i que l'ofega. Com ens fa veure Robert Nisbet, la malaltia de la filla d'en Mimoun reflecteix la malaltia de tota una societat:

La modernidad ha traído consigo progreso, eso sí, pero también un aumento del sentido del aislamiento individual, de la sensación de inseguridad y, cada vez más, de la falta de objetivo en la vida. Todo este análisis se convirtió en el foco del estudio de Durkeim sobre el suicidio. En el aumento del suicidio en Occidente, pensaba, puede verse i confirmarse la enfermedad de una sociedad entera. Nisbet 1979: 186

La solució que trobarà la filla d'en Mimoun, per desfer-se de l'assetjament patern, serà casar-se amb un noi marroquí que té, aparentment, uns altres

valors però que, al llarg de la convivència, s'anirà manifestant cada cop més restrictiu fins que la nostra heroïna tindrà clar que l'única opció per ser ella mateixa és trencar, marxar i viure sola. Una decisió que de nou l'enfrontarà amb els seus progenitors:

Em separo. Què t'ha pegat? No. Què t'ha insultat? No. Què no et dona diners per pagar el menjar? No. Doncs no entenc per què et vols divorciar, no ho saps que una noia divorciada ja és de segona categoria? Què penses fer?, el teu pare t'ho farà pagar car si tornes a casa. No tornaré a casa, i ella ja no entenia res. He llogat un apartament, estic treballant en restaurant a les tardes i estudio als matins. M'ho puc permetre. Però, però... I no sabia quin era el però perquè de fet tota la situació era un però enorme a tota la tradició, a tot l'ordre establert que a ella li havien ensenyat. Un ordre que ja s'acabava, almenys en la nostra família. El Hachmi 2008: 326

5. Generació de frontera: d'on sóc? La mirada de l'altre

A poc a poc la filla d'en Mimoun anirà assumint, amb el rebuig a les imposicions paternes, als comportaments materns, i als viatges de vacances al Marroc que el seu món és diferent que ja no és el dels pares i encara menys el dels avis i parents que encara viuen a Nador, tot i que té consciència que aquí, a Catalunya, també és diferent a les altres noies. Com ha quedat dit, la filla d'en Mimoun és i se sent catalana, però sap que algunes coses li estan vedades. Com és per exemple sortir amb nois d'aquí o accedir a un permís de treball, és a dir, a les diferències evidents: el color de la pell, l'educació familiar, els costums, cal afegir les lleis que consagren la discriminació. Una discriminació, que lògicament, provoca rebel·lia i que, a vegades, es manifesta amb la compassió que la narradora descobreix en els ulls i les actituds dels altres:

Li devia semblar que ajudava una pobra mora a desfer-se dels costums antics del seu poble, de la seva cultura, que li demanava d'arribar verge al matrimoni. Vaig veure-li aquell posat d'oi, Senyor, quina llàstima, tan maca que ets. El Hachmi 2008: 302

Convé recordar que la novel·la es desenvolupa a Vic, una ciutat que ha viscut alguns conflictes importants entre els immigrants d'origen marroquí i la població autòctona. Per exemple a propòsit de si s'havia de construir o no una mesquita o la negativa a empadronar els immigrants sense papers i les campanyes fetes per Josep Anglada líder del partit xenòfob "Plataforma per Catalunya" contra la immigració estrangera en general i contra la població musulmana en particular. El personatge apareix reflectit a la pel·lícula de Ramon Térmens *Catalunya über alles*, justament a l'episodi que el director dedica a la immigració i on es representen les campanyes que el polític va protagonitzar en contra dels estrangers. Anglada va acabar sent expulsat del partit, tot i que cinc regidors de Plataforma per Catalunya van continuar formant part del consistori. A les darreres eleccions municipals (maig de 2015) Plataforma per Catalunya no ha aconseguit representació, però Josep Anglada ha tornat a ser elegit regidor amb una nova formació política, creada per ell mateix, anomenada plataforma vigatana. És interessant aquesta referència perquè a la nostra societat, fins ara, ha estat molt poc freqüent que l'art hagi abordat qüestions com la immigració i els conflictes que suporten les segones generacions d'immigrants. Un buit que, d'alguna manera, han omplert les ciències socials, tot i que ho han fet tard i amb reserves.

Ara bé, del que no han estat capaces les ciències socials és d'escapar de l'estigmatització que provoca un ús esclerotitzat de la mateixa noció d'immigrant que es confon amb la d'estranger, d'una banda, i d'estendre aquesta condició a allò que, perversament i confusa, han denominat "immigrants de segona generació", com si hom heretés l'estigma. Cardús 2007: 12

5.1 Les parelles mixtes

Un estigma que arrossega la filla d'en Mimoun que, en les èpoques de confusió, només té una cosa clara:

Hi havia una premissa que m'explicava el món a pesar de les seves incongruències: als moros els agraden totes les dones, però especialment les mores. Als d'aquí, en canvi, no els havien d'agradar mai les mores. Era contranatural. El Hachmi 2008: 243

Una idea que va prevaler durant molt de temps en l'ànim de la narradora, però que l'autora, Najat el Hachmi, va ser capaç de trencar en la vida real.

És molt difícil que es formin les parelles mixtes. De noi marroquí a noia d'aquí no està tan mal vist, tot i que també està mal vist. De noia marroquina amb noi d'aquí... Està mal vist per les famílies i per la mateixa llei religiosa. Al Marroc mateix un home es pot casar amb una dona que no sigui musulmana, però una dona no es pot casar amb un home que no sigui musulmà. (...) Això ho diu la llei de família del Marroc. Sí... sí... això és llei. És una discriminació més. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015). Annex: 4

La llei de família del Marroc es va modificar el 2004 tot i que els costums i les pràctiques anteriors encara són vigents i es resisteixen a canviar. No disposem de dades concretes sobre parelles mixtes entre marroquins i catalans, però si sabem que n'hi ha poques, que són més habituals entre homes marroquins i dones catalanes que a l'inrevés i que, a tot cas, són menys freqüents que amb el col·lectiu de sud-americans, tot i que, com ha quedat dit, la població marroquina a Catalunya és més nombrosa que el conjunt de la sud-americana⁶. L'autora ens n'explica les dificultats de modificar els costums:

⁶ Dades publicades per l' Institut d'Estadística de Catalunya. Consultat l'abril de 2015

S'estan fent a la idea. També haig de dir que després quan es coneixen personalment no sembla tan greu, però, costa... A la família d'ell també ha costat. No ho semblava però després també costa. De tota manera, en general, quan la gent es coneix i es tracta en el dia a dia com passa a les famílies, el conflicte hi pot ser però no té a veure amb l'origen. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015). Annex: 4

De la mateixa manera que hi ha poques parelles mixtes, també hi ha molt poca literatura de segona generació i la poca que s'ha escrit té una component més testimonial que de ficció, però canviar això és només una qüestió de temps. Cosa ben diferent ha passat a altres països del nostre entorn. França i, especialment, el Regne Unit, que han viscut la immigració estrangera des de fa molts més anys (en gran mesura procedents de les antigues colònies), han desenvolupat una gran literatura d'immigració i també un cinema que en clau de comèdia, a vegades, i en clau de drama, d'altres, ha deixat constància d'aquestes vides de frontera que, inevitablement, es veuen abocades a superar conflictes, molts d'ells derivats de la incertesa de viure a cavall entre dos mons. Tot i així, malgrat l'activitat creadora, l'estigma roman i els guetos continuen formant part d'una realitat tossuda que, probablement, necessita alguna cosa més que l'art per ser superada.

6. Llengua, literatura i identitat

Per allunyar la violència, els dubtes i les angoixes, la filla d'en Mimoun, necessita un lloc on refugiar-se i ho fa en les paraules, en els llibres, primer en el diccionari on a poc a poc va aprenent el significat dels mots del nou idioma. Una mica després, en els bars, mentre el seu pare s'emborratxa o juga a les maquinetes, ella fa els mots encreuats de diaris i revistes. Més tard llegint tot el que cau a les seves mans i finalment escrivint tot allò que li passa pel cap. Llegir i escriure esdevenen alguna cosa més que aficions, són un mètode per sobreviure, per entendre el món exterior i més important, encara, per entendre's a ella mateixa. Això que és molt obvi llegint *L'últim patriarca*, està corroborat per l'autora en el seu llibre anterior:

Ho confesso: escric per sentir-me més lliure, per desfer-me del meu propi enclaustrament, un enclaustrament fet de denominacions d'origen, de pors, d'esperances sovint estroncades, de dubtes continus, d'abismes de pioners que exploren nous mons. El Hachmi 2004: 14

La filla d'en Mimoun no solament necessita un recer per fugir de tanta violència, arbitrarietat i confusió, necessita, sobretot, saber qui és ella mateixa, és a dir, una identitat, un aprenentatge que, d'alguna manera, tots els adolescents han de fer, però que en el cas de la nostra protagonista i narradora, és encara més peremptori, és gairebé una exigència per construir-se, per esdevenir persona, per poder saber qui és i quins són els seus límits. De fet la novel·la és un intent manifest de trobar aquesta identitat. Stuart Hall ens ajuda a entendre-ho: "la identidades se construyen a través de la diferencia, no al margen de ella" Hall 2003: 18. L'argument va encara més enllà:

Derrida demostró que la constitución de una identidad siempre se basa en la exclusión de algo y el establecimiento de una jerarquía violenta entre los dos polos resultantes: hombre/mujer, etc. Lo peculiar del segundo término queda así reducido a la función de un accidente, en oposición al carácter esencial del primero. Hall 2003: 19

Això és exactament el que fa la protagonista: prendre consciència de la seva identitat i arrabassar la jerarquia al seu pare, com anys abans havia fet Mimoun amb l'avi. Les diferències, però, són notables i significatives: el pare ho va fer clavant-li un cop de puny a l'avi, la filla ho fa utilitzant una estratègia, també violenta, però més al seu abast, que esquartera absolutament les conviccions i el poder del pare: practicar sexe anal amb el seu oncle, una venjança en tota regla atès que el pare sempre havia acusat, sense motiu, el germà d'haver mantingut relacions sexuals amb la seva dona. Aquesta venjança acaba amb el patriarcat d'en Mimoun i allibera la filla que, des d'aquest moment, pren les regnes de la seva vida.

6.1 Els referents literaris

Les crítiques literàries que es van fer de la novel·la en el seu moment també van posar l'accent en aquest enfrontament entre dos mons que inevitablement ho és, també, entre dos llengües i entre dues maneres de comunicar-se: una de tradició oral, la llengua amaziga (el pare) i l'altra de tradició escrita, la llengua catalana (la filla):

Si la rica tradició oral amaziga servia per explicar (i justificar) els fets protagonitzats per Mimoun, els referents culturals que trobem en la segona part actuen sovint com a correlat de les situacions viscudes per la protagonista: *La casa de Mango Street*, *Solitud*, *La plaça del diamant*, però també el cinema (*Poltergeist*, *Superman*), permeten aquest joc. De l'oralitat s'ha passat a l'escriptura, present en les al·lusions a Joyce, Espriu o Faulkner en els escrits de la narradora i fins i tot en el recorregut per les paraules del *Diccionari* que, alfabèticament disposades al final dels capítols 4-27 de la segona part, revelen l'assumpció d'una nova realitat a través del llenguatge. Isarch 2008: 131-132

El referents literaris catalans de la filla d'en Mimoun són Victor Català i Mercè Rodoreda. Les seves heroïnes, tant la Mila de *Solitud* com la Colometa de *La Plaça del Diamant* apareixen, citades al llarg de la novel·la, com a exemples de submissió, a vegades, i també de superació i d'alliberació, en d'altres. Aquests referents eren útils, però no eren suficients, per reflectir una realitat que té connotacions pròpies i que finalment va empènyer l'autora a escriure:

No, no, som tan diferents d'una banda com a lectora em va servir molt poder llegir autores d'aquí i veure representats universos domèstics que es podien assemblar al nostre, tot i estar molt allunyats, però d'alguna manera fa que aquesta sensació de diferència entre uns i altres s'escurci... i després la necessitat de veure't representada de veure't reflectida en el mirall de les representacions culturals. És clar per mi la literatura era el lloc, el lloc important, el lloc del prestigi, havia esdevingut el lloc on jo em volia desenvolupar. Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015). Annex: 1

Estem parlant de literatura i de com, moltes vegades, serveix més que la sociologia o fins i tot que la psicologia per superar alienacions, per definir identitats, per trencar cadenes, per esdevenir persona... I com parlem de literatura, estem parlant també de llengua. Una i altra són indestriables:

Descobrir que el meu discurs intern era en català va ser un punt d'inflexió, veure confirmada les meves sospites que ja no era la mateixa persona que havia arribat amb vuit anys a aquell indret de món. La confusió va començar a regnar en la meua vida, més intensa i dolorosa que totes les confusions adolescents. No tenia cap punt de referència, algú que em digués: no t'hi amoïnis, això és normal, que et sentis de dos llocs alhora, que tinguis dues llengües maternes, encara que una sigui adoptada. Érem els primers, encara no existien els referents. Escriure molt sobre tot això va ser una bona teràpia. El Hachmi 2004: 47

Si això és cert des del punt de vista individual també ho ha estat col·lectivament: la literatura, el cinema i l'art s'han nodrit del desconcert, de l'exili, de la immigració, de la pèrdua de referents, de la solitud de les societats modernes i de tots aquells creadors que s'han vist impel·lits a trobar sortides, personals i col·lectives, al desarrelament:

Si el pensament acadèmic, intel·lectual i estètic dels Estats Units és el que és avui en dia, ha estat gràcies als refugiats del feixisme, el comunisme i altres règims propensos a l'opressió i l'expulsió dels dissidents. El crític George Steiner fins i tot ha arribat a plantejar la tesi, molt perceptiva, que hi ha tot un gènere de la literatura occidental del segle XX que és "extraterritorial", una literatura sobre exiliats feta per exiliats que simbolitza l'era del refugiat. Said 2000:1

Podríem afegir que tot això també és vàlid per l'era de l'emigrant, cada cop més present en les societats occidentals i arreu del món. Les guerres, les sequeres, els desastres naturals, les lluites religioses i polítiques, la globalització, la descolonització i, sobretot, les desigualtats econòmiques obliguen cada cop més persones a emigrar. De tal manera que ja es pot parlar d'un art de l'emigració. A Catalunya encara és incipient, però és només una qüestió de temps.

6.2 La recepció de l'obra

La repercussió de *l'últim patriarca* en el món cultural català i en els mitjans de comunicació va ser notable, segurament, també, pel ressò que va tenir la concessió del premi Ramon Llull, el premi millor dotat econòmicament —en aquell moment 90.000 euros— per a obres inèdites en català. Però el més destacat és la visibilitat que va tenir als mitjans de comunicació Najat El Hachmi que va esdevenir, almenys per una temporada, el que en podríem anomenar un personatge mediàtic. Hi van haver programes de televisió, participacions a debats, conferències i també una col·laboració regular al Periódico de Catalunya que encara continua.

Des del punt de vista literari el que més es va destacar és la capacitat de la novel·la de mostrar-nos un món per a la majoria desconegut:

És la història d'una cruïlla cultural, de la dissonància entre el pare, immigrant de fa dècades però impermeable, i la filla que viu l'estímul de la llibertat de la societat d'acollida. Inquieta, curiosa, forta i lliure, la Najat és per a la cultura catalana una oportunitat excel·lent de situar-se davant el mirall. Gabancho "la sorpresa de la diversitat" article publicat al diari Ara el 9 de Novembre de 2011.

També el lingüista i filòleg, Joan Solà, li va donar la benvinguda assenyalant aquesta capacitat de la novel·la de descobrir-nos un món nou. Des de les pàgines del diari Avui va fer un elogi del llenguatge emprat a la novel·la i va encoratjar l'escriptora:

Per molts anys, Najat. Vostè ja té prou personalitat per enfrontar-se sense por a la llengua. Faci-ho. Per als qui hem nascut aquí vostè ens és un honor. Sigui'ns també un estímul. Joan Solà al diari Avui el 13 de desembre de 2008.

Aquell mateix any va ser una de les novel·les més recomanades i els diaris es van afanyar a incloure-la a les llistes d'èxits:

És emocionant comprovar com l'escriptura dóna una nova identitat transgressora a la narradora, la paraula li serveix com a expiació per deslliurar-se del seu passat i començar a teixir el camí cap a l'enterrament definitiu del patriarcat, amb una escena final contundent. Xavier Pla recomanacions per Sant Jordi del 2008 al diari Avui.

Però en aquesta societat nostre tot és efímer i més que tot l'èxit, així és que el següent llibre de Najat el Hachmi, *La caçadora de cossos*, no va tenir la mateixa repercussió, potser perquè no era tan fàcil inscriure'l en un determinat gènere etiquetat com a "literatura de la immigració" o potser perquè el resultat no va ser tan reeixit, sigui com sigui, la crisi va ser el detonant d'una profunda reflexió de l'escriptora:

Amb *La caçadora de cossos* les reaccions van ser una mica de sorpresa per part de tothom. A mi m'ha anat molt bé perquè jo vaig necessitar escriure aquella novel·la però hi havia lectors que no ho entenien. És molt conflictiu perquè jo sóc el que sóc i sempre escriuré des de qui sóc i aquests temes formen part de mi. Quan em queixo perquè sempre em pregunten el mateix em diuen fes una cosa diferent però és impossible perquè a més a més és el meu origen com a escriptora. Aquest lloc de pertànyer no pertànyer d'observar una realitat que uns coneixen i els altres desconeixen completament de veure les diferències o les suposades diferències, aquest lloc és el meu origen com a escriptora, llavors voler abandonar no seria bo per mi com a escriptora. Al final he decidit que m'és igual. He tingut moments de tot i al final he decidit que jo escriuré el que tingui ganes d'escriure en cada moment i si agrada bé i si no doncs, mira... Entrevista amb Najat El Hachmi (5-2-2015).
Annex : 8

7. El relat de la immigració

Si el relat de la immigració és imprescindible per la identitat individual ho és també per definir una identitat col·lectiva, atès que l'una i l'altra són indestruïbles:

És impossible delimitar amb precisió allò que és estrictament individual i allò que és estrictament col·lectiu. Més que no pas una entitat autònoma, la persona és la resultant de l'existència

social, la combinació d'un instint innat i un entorn molt consistent. Chaval 1991: 260

Així, doncs, aquesta mena de relats són també necessaris per definir una identitat de país, una qüestió tan present i recurrent en el nostre entorn. Partim d'una realitat difícilment discutible, tot i que, a vegades, les classes hegemòniques semblen oblidar-la: Catalunya és terra d'immigrants i així ho acrediten les dades:

Durant el segle xx, a Catalunya hi van arribar tres milions d'immigrants, la meitat dels quals entre 1950 i 1975. Això explica que, a la fi del segle, tres de cada quatre catalans tinguessin entre els seus ascendents directes —pares o avis— una persona nascuda fora del país. Cardús 2007: 8

De la mateixa manera que la literatura de l'exili és essencial per entendre la literatura catalana del segle XX. La narració de la immigració ha de trobar un lloc rellevant a la literatura del segle XXI, altrament el nostre relat com a país estarà incomplet i tindrem menys elements per poder entendre aquests ciutadans que conviuen amb nosaltres. Diu Kundera: “El novel·lista no es ni un historiador ni un profeta: es un explorador de la existència” (Kundera 1986: 61) i aquesta exploració és imprescindible per descobrir qui som i com som.

En el ben entès que la realitat és sempre més complexa del que sembla i que la novel·la no explica la vida d'uns personatges sinó que és el compendi de moltes vides. Per això a vegades és tan útil.

El espíritu de la novela es el espíritu de la complejidad. Cada novela dice al lector: «las cosas son más complicadas de los que tú crees». Ésa es la verdad eterna de la novela, que cada vez se deja oír menos en el barullo de las respuestas simples y rápidas que preceden a la pregunta y la excluyen.
Kundera 1986: 31

Des d'aquesta perspectiva Kundera defensa aferrissadament l'herència de Kafka i el que anomena la “autonomia radical” de la novel·la gràcies a la qual: “Kafka dijo sobre nuestra condición humana (tal como se manifiesta en nuestro siglo) lo que ninguna reflexión sociológica o politológica podrá

decirnos". (Kundera 1986: 41). Potser la novel·la i encara més la poesia són un recurs, un instrument i un refugi per èpoques, com les que vivim, de gran incertesa i confusió. Entendre'ns (els que som aquí) i entendre'ls (els que venen de fora) és el primer requisit per assajar la convivència, una convivència cada vegada més difícil i més amenaçada. La capacitat de la literatura per reflectir la complexitat de la vida és, a vegades, més clarificadora i suggeridora que un tractat de filosofia.

La duresa dels versos de William Butler Yeats descriu amb precisió la desraó del present:

Las cosas se desmoronan; su centro no puede
sostenerlas;
la marea ensangrentada se ha desbordado, y por doquier
se ha anegado la ceremonia de la inocencia;
los mejores carecen de convicción, mientras los peores
llenos están de apasionada fuerza.
Yeats dins Nisbert 1979: 206

8. Conclusions

-1 *L'últim patriarca* és una novel·la que ens ajuda a comprendre les contradiccions i els problemes d'integració que tenen els immigrants marroquins que conviuen amb nosaltres. La seva virtut fonamental és que ens enfronta a un món molt pròxim i alhora molt desconegut i ho fa des d'una doble perspectiva: la primera generació d'immigrants, els que van venir per millorar la seva situació econòmica i la segona generació, els que van néixer aquí o que van venir de nens i que ja van créixer i van ser escolaritzats a Catalunya i que, per tant, se senten i són plenament catalans.

-2 També és un mirall que reflecteix els que ja érem aquí, amb la mirada dels altres, en aquest cas, els que han vingut més tard. Una població, la catalana, que malgrat haver tingut, en la majoria dels casos, ascendents migratoris no hem patit les seves conseqüències o, a tot cas, les hem volgut oblidar. Així mateix és interessant el fil conductor que estableix l'autora entre l'emigració espanyola de la dècada dels 50 i la nova emigració estrangera que ha arribat a Catalunya des dels anys 90 del segle passat.

-3 A través de la novel·la podem conèixer el món d'origen dels nostres veïns: el nord del Marroc: pròxim geogràficament i alhora aparentment allunyat socialment. Un món rural, empobrit, amb un índex molt alt d'analfabetisme, sobretot entre les dones, i aferrat, encara, a les tradicions, al patriarcat i als encanteris.

-4 La novel·la ens enfronta, sense concessions, amb el patriarcat, el masclisme i els maltractaments a les dones. És un relat, a vegades descarnat, que no ens permet defugir una realitat que ens afecta a tots (és una xacra transversal, de tota la societat) i que, freqüentment, no volem veure o que ens estimem més desconèixer i silenciar.

-5 L'escola és el gran motor de la integració. Ho és perquè és la manera d'educar ciutadans lliures, amb capacitat de decisió, conscients de la seva realitat i amb els instruments necessaris per modificar-la. És també la manera d'aprendre la llengua, un element molt poderós —encara que no únic— d'integració.

-6 A Catalunya hi ha hagut molt poca literatura i en general poques manifestacions artístiques fetes per immigrants. En aquest sentit tenim un dèficit que cal superar i que, segurament, per aconseguir-ho necessitem polítiques culturals i editorials que ho propicien. No es suficient amb què hi hagi gent amb ganes d'escriure, també hi ha d'haver un "ambient cultural" que ho faci possible.

-7 Inevitablement el procés d'integració dels nousvinguts és un procés interactiu: uns i altres hem de conviure i en aquesta convivència ens anem modificant i enriquint. Garantir-la és una responsabilitat de tots: dels que venen a viure amb nosaltres i també dels que ja hi érem.

-8 La literatura és un bon instrument per ajudar a definir i trobar identitats. Sovint una necessitat per aquelles persones que pertanyen, com diu l'autora, a una "generació de frontera" i que, per tant, viuen a cavall entre dos mons. També la literatura pot tenir, com en aquest cas, un efecte sanador i alliberador.

-9 I si la literatura té aquets efectes positius des del punt de vista individual, també els ha de tenir des del punt de vista col·lectiu. La narració de la immigració ha de ser un element imprescindible per ajudar a definir la identitat col·lectiva del país, que lluny de ser estàtica es modifica permanentment, en part, degut a la influència dels nousvinguts. Si el relat del segle XX no es pot fer, ni entendre, sense la literatura de l'exili, el del segle XXI haurà de tenir en compte la literatura de la immigració. Sense la seva aportació, el nostre relat com a país serà incomplet.

9. Bibliografia:

- CANDEL, Francesc (2008). *Els altres catalans*. Primera edició (1964) Primera edició no censurada amb pròleg de Najat el Hachmi. Edicions 62
- CARDÚS I ROS, Salvador (2007), "la immigració com a lloc de memòria nacional". *Ausa*. XXIII . 159 p. 7-13 Patronat d'estudis Osonencs.
- CLAVAL, Paul (1991). *Els mites fundadors de les ciències socials*. Herder.
- DOMINGO, Andreu (2014) *Catalunya al mirall de la immigració*. L'Avenç. Barcelona.
- EL HACHMI, Najat (2004). *Jo també sóc catalana*. Columna.
- EL HACHMI, Najat (2008). *L'últim patriarca*. Planeta.
- GABANCHO, Patricia (2009) "la sorpresa de la diversitat" article publicat al diari Ara el 9 de Novembre de 2011.
http://www.traces.uab.es/tracesbd/ara/2011/ara_a2011m11d9p32saralle_gim
- HALL, Stuart (2003). "Quién necesita la identidad?" a *Cuestiones de identidad cultural*, ed. per Stuart Hall i Paul Du Gay p. 14-37 (Buenos Aires i Madrid: Amorrortu).
- ISARCH I BORJA, Antoni (2008). "L'últim patriarca" a *El Marges*. Barcelona, Tercera època, núm. 86 (2008, Tardor), p. 131-132
<http://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/142264/193809>
- *INFORME SOBRE LA POBLACIÓ MARROQUINA DE BARCELONA* (2012). Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia.
- KUNDERA, Milan (1987). *L'art de la novel·la*. Destino.
- LLORENTE, Miguel (2008). Conferència pronunciada al 27 de Novembre del 2008. A la jornada dels drets universals als drets de les dones, organitzada per la Diputació de Barcelona.
<http://www.donesenxarxa.cat/patriarcat>
- NISBERT, Robert (1979). *La sociología como forma de arte*. Espasa-Calpe.

- PLA, Xavier (2008). Recomanacions per Sant Jordi del 2008 al diari Avui. http://www.traces.uab.es/tracesbd/avui/av080423_04.pdf
- SAID, Edward (2000). "Reflexions sobre l'exili". Traducció de Concepció Iribarren. http://www.dartmouth.edu/~germ43/pdfs/said_reflections.pdf
- SAU, Victòria (1981). *Diccionario ideológico feminista*, Barcelona, Icaria
- SAU, Victòria (2009) <http://www.proyectopatriarcado.com/docs/PATRIARCADO.VS.Fragmento-ca.pdf>
- SOLÀ, Joan (2008). "Parlem-ne" Pàgines de cultura del diari Avui el 13 de desembre de 2008. http://www.traces.uab.es/tracesbd/avui/av081213_03.pdf

10. Webs de referència

- GENERALITAT DE CATALUNYA. Pla de seguretat i atenció a les víctimes de violència masclista i domèstica. http://victimesviolencia.gencat.cat/ca/03_materials_i_dades_sobre_violencia_masclista_i_domestica/01_dades_estadistiques_sobre_violencia_masclista_i_domestica/01_dones_dades_sobre_violencia_masclista/any_s_anteriors/ Consultat el març de 2015
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. Naturalesa de la població. Població estrangera. <http://www.idescat.cat/> Consultat l'abril de 2015

Annex

Entrevista amb Najat El Hachmi enregistrada el dia 5-2-15 al barri de Gràcia de Barcelona.

Transcripció:

La literatura ha estat un bon instrument per definir una identitat fronterera com la teva?

Ha estat també un trampolí a partir del qual alliberar-se?

Jo crec que sí, és una forma primer d'explorar diferents identitats que ja existeixen, que ja hi són i després poder crear la teva pròpia. Em costava de trobar en els llibres que llegia una representació que s'assemblés una mica a la vida que teníem nosaltres jo i la meva família, en la forma exterior eh?, després, clar, en el fons també t'adones que a tota arreu hi ha els mateixos temes els mateixos conflictes més o menys familiars i els mateixos neguits que tenim tots.

No som tan diferents?

No, no, som tan diferents d'una banda com a lectora em va servir molt poder llegir autores d'aquí i veure representats universos domèstics que es podien assemblar al nostre, tot i estar molt allunyats, però d'alguna manera fa que aquesta sensació de diferència entre uns i altres s'escurci i després la necessitat de veure't representada de veure't reflectida en el mirall de les representacions culturals. És clar per mi la literatura era el lloc, el lloc important, el lloc del prestigi, havia esdevingut el lloc on jo em volia desenvolupar. Saps que tots, en el fons, estem fets d'una pasta bastant semblant i per tant íntimament et pots veure reflectida a molts llocs però després la forma, la nostra forma no es veia reflectida enlloc i això a nivell de creació literària és molt engrescador i et dóna molt de joc perquè treballes amb un material que

potser dintre de la literatura que tu coneixes no és conegut no s'ha fet servir encara i per mi és interessant.

Què entens per integració?

Ah! no ho sé. Fa molt de temps que aquesta paraula que no sé ben bé... què. Jo crec que la integració és un procés múltiple, no és un procés que depengui només d'una persona, sinó que hauria de ser un procés col·lectiu i haurien d'haver mecanismes perquè col·lectivament ens poguéssim... elements que en principi poden semblar molt aliens a una societat poguessin passar a formar part d'aquella societat. Però tampoc crec que sigui tant important...

En un dels teus llibres a *Jo també sóc catalana* dius que integració és igual a assimilació.

Sí, exactament desintegració. Que no es noti que hi ets, que no es noti que ets diferent, que no es noti la teva parla, la teva manera de fer, de vestir... i jo crec que darrerament la cosa que menys es vol que es noti és el fet religiós la qüestió religiosa que ha passat a ser l'element diferent que més incomoda a la societat d'acollida.

El fet religiós també és una cultura i a vegades és difícil distingir una cosa de l'altra.

És molt difícil perquè començant pels mateixos que es consideren musulmans moltes vegades no saben ben bé de la religió que practiquen què és tradició, què és religió i més ara que hi ha com moltes corrents diferents, no tan diferents, més aviat el contrari o sigui s'està com uniformitzant la manera d'entendre la religió i s'estan fent unes barreges molts estranyes que jo no havia vist mai quan vivia allà. I la religió està adquirint una importància que quan estàs vivint allà no la té. Una importància identitària i també és com una mena de cosa resistencial, en els últims temps parlant amb gent sobre el tema de París i així hi havia la... A mi em donava la sensació de què era com un moviment antisistema. El fet de considerar-se musulmans, de reivindicar-se com a musulmans i de defensar-se com a musulmans. Com un element d'anar contra el sistema, com si hagués una pressió. Jo crec que se senten

pressionats per deixar de ser musulmans i per això mateix s'aferren o sigui hi ha tota una sèrie d'històries que corren sobre... Hi ha com una mena de por a Occident sobre el creixent nombre de musulmans tant d'origen, com els conversos.

És evident que a Europa hi ha por.

Sí, però que els musulmans, molts musulmans, no es pot generalitzar, s'ho prenen com que hi ha una Europa que està en contra de l'Islam. Que es posiciona obertament contra l'Islam. Però, a mi, no sé explicar-t'ho bé, però em recorda com una mena de resistència gairebé antisistema. Això a les xarxes socials es veu molt, vull dir, hi ha coses jo vaig veure no fa gaire una fotografia de la imatge de la V de Vendetta a "anonimus muslim" també hi ha la història de què els atemptats són autoatemptats de l'estat francès per controlar als musulmans.

Això també es va dir quan els atemptats contra les torres bessones.

Molta gent continua creient això. És un moment estrany amb aquest tema. Suposo que en moments en què sents rebuig i que l'entorn és una mica hostil t'aferres a aquells valors que creus que et defineixen i molta gent ha cregut que era la religió, però no d'una manera, no sé... No amb coneixement profund, de la religió, la història, ni les diferents branques de l'Islam, ni la llengua en què estan escrites les fonts. És una barreja molt estranya, com feta d'elements molt superficials i per això les vestimentes canvien i les noies passen a posar-se els mocadors d'una manera, d'una altra.

L'assumpte del mocador té a veure més amb una qüestió identitària que religiosa?

Jo crec que hi ha noies, una minoria que és convicció religiosa però es molt minoria això requereix un procés de coneixement de la pròpia religió que difícilment es produeix. Es barregen molts elements diferents. Noies que estan en un procés de canvi corporal i que de sobte decideixen posar-se el mocador i és com una reacció contra l'exigència d'una sexualització molt imperant de fet en l'ambient que vivim. Com una por a la pròpia sexualitat, com una manera de

defensar-se. Després també et diré que col·lectivament en llocs on hi ha molta concentració de persones d'un mateix lloc sovint hi ha aquesta mena de pressió social, molt subtil, perquè les noies es posin mocador. No es concreta en res, no ve de l'Iman, ni de la Mesquita, ni de res, però sí hi ha com una mena de pressió social, subtil i que cap noia te l'admetrà.

Hi ha un efecte contagi, un efecte moda.

Sí, sí això hi és perquè també has de competir per veure qui és la més marroquina o qui és la més decent, o la més musulmana. Jo tenia una amiga a l'escola primària que es va posar el mocador perquè deia que així podia fer el que li donava la gana i sense mocador no. És a dir, si portava mocador es donava per fet que era una bona nena i no li calia donar explicacions. És també un element reivindicatiu i identitari. Hi ha moments que et donen ganes. Quan estàs creixent aquí i et diuen: tu molt bé perquè no portes mocador, perquè vesteixes com la gent d'aquí i ets normal. És clar t'indigna: la meua mare porta mocador i és una persona ben normal i no té cap problema. Et donen ganes de posar-te el mocador com una reivindicació de minoria.

Què penses del multiculturalisme?

No sé ben bé què és... Jo crec que està sobrevalorada la integració. Si algú no vol estar integrat... La qüestió és en què l'àmbit públic no hi hagi conflictes. Per mi és un valor desitjable. Jo crec que una societat que vulgui ser evolucionada ha de tendir a voler tenir els seus ciutadans integrats a la pròpia societat però el fet de què un col·lectiu determinat no vulgui no és per si un problema.

Però això pot ser l'origen dels guetos.

Sí, però els guetos tenen a veure amb moltes coses que no controlen els propis afectats, vull dir tenen a veure amb els llocs de treball, l'urbanisme, amb els problemes econòmics...

Des d'aquest lloc privilegiat de conèixer dos mons. Creus que el patriarcat té més vigència al Marroc que aquí?

Jo no conec prou la societat marroquina, però suposo que sí tot i que estan canviat moltes coses i molt de pressa. Marroc és molt divers hi ha molts contrastos entre els pobles i les ciutats. Al món rural l'estructura patriarcal continua sent molt present. L'emigració també ha fet canviar molt les coses. Hi ha molta gent que ha emigrat i les famílies estan per tota Europa i la manera de funcionar... hi ha una influència.

Encara et parlen en castellà encara que tu ho facis en català com explicaves a *Jo també sóc catalana*. Han canviat les actituds de la gent d'aquí?

Potser una mica han canviat, però no ho sé perquè jo també m'he anat movent i he anat canviat. A vegades no me'n recordo que he nascut al Marroc i em passen coses: quan parlo amb algú i me'l quedo mirant perquè no he sentit bé el que m'ha dit i em respon en castellà i llavors no entenc per què em parlen en castellà i després me'n recordo que el meu aspecte és de... Moltes vegades no me'n recordo. Suposo que el fet d'estar casada amb un català també hi fa. El meu dia a dia és tot en català.

Les parelles mixtes continuen essent molt poc freqüents.

És molt difícil que es formin les parelles mixtes. De noi marroquí a noia d'aquí no està tan mal vist, tot i que també està mal vist. De noia marroquina amb noi d'aquí... Està mal vist per les famílies i per la mateixa llei religiosa. Al Marroc mateix un home es pot casar amb una dona que no sigui musulmana, però una dona no és pot casar amb un home que no sigui musulmà.

Això ho diu l'Islam?

Això ho diu la llei de família del Marroc. Sí... sí... això és llei. És una discriminació més.

Has tingut problemes per estar casada amb un català?

Bueno, s'estan fent a la idea. També haig de dir que després quan es coneixen personalment no sembla tan greu, però, bueno, costa... A la família d'ell també ha costat. No ho semblava però després també costa. De tota manera, en

general, quan la gent es coneix i es tracta en el dia a dia com passa a les famílies, el conflicte hi pot ser però no té a veure amb l'origen.

Trobes a faltar més literatura d'immigració de les segones generacions?

N'hi hauria d'haver més des de la literatura i menys cosa testimonial. M'estranya que no hi hagi més autors, escriptors que tinguin diferents orígens, però ja passarà, els instituts estan plens de noies que llegeixen i volen escriure...

Malgrat la manca de llibertat, les dones de la teva novel·la semblaven més felices al Marroc que aquí?

Això és un tòpic, també. Vull dir sí, per una banda... clar, nosaltres no podem fer altra cosa que recrear una mica les parts bones que vam viure en aquell món, perquè si no ens quedem sense res a què aferrar-nos, seria un paisatge absolutament desolador i jo m'he aferrat moltes vegades sobretot a aquests encontres a l'àmbit domèstic, de les trobades amb les dones, de les històries que expliquen i que jo vaig viure d'una manera molt feliç. Però després la solidaritat entre dones... també hi ha molts conflictes a matar intentaré abordar-ho en una nova novel·la. Sí molt felices entre elles però en aquell món acotat. El problema sorgeix quan alguna d'aquestes dones té alguna aspiració que vagi més enllà d'aquest món domèstic, dels fills...

Crida l'atenció la gran presència que té el sexe a la teva novel·la. És com una forma de maltractament i de submissió.

En el sexe també hi ha ideologia. És un lloc on es manifesten molts elements d'una societat i jo m'imagino que en una societat on la majoria dels matrimonis, en la generació dels meus pares, ara ja no, no eren un noi i una noia que es coneixen, s'enamoren i decideixen casar-se sinó que a vegades ni es coneixien de res i la "casamentera" els buscava el marit... Jo he vist matrimonis d'aquest tipus que semblaven molt feliços, però també n'he vist molts... que no. Si la relació no és volguda és molt difícil que el sexe pugui ser d'igual a igual. A més hi ha molts prejudicis, que aquí també hi són, sobre si la dona ha de manifestar més o menys la seva sexualitat. Aquí també continuen vigents, a mi em sorprèn

veure que la sexualitat de la dona no es pugui abordar sense les formes que ha adquirit com la pornografia o aquesta sexualització tan agressiva.

El sexe anal està molt present a la novel·la. És una pràctica habitual al Marroc?

Això no ho puc saber, perquè clar no tenia accés. El sexe és completament tabú. Només se'l parlen les dones entre elles i si hi ha criatures pel mig no es parla. Jo vaig anar agafant coses i em vaig fer la meua pel·lícula, el que suposo que devia condicionar bastant la vida sexual de la gent abans del matrimoni era preservar la virginitat. No puc donar una visió més objectiva perquè no la tinc, Hi havia un rumor entre les dones que no et podies deixar fer mai el sexe anal perquè la superstició diu que el marit després t'odiarà. I que està prohibit religiosament. La relació quotidiana entre homes i dones és molt difícil o era molt difícil i per tant els homes tenen molta relació entre ells.

Com ha viscut la crisi econòmica el col·lectiu d'immigrants marroquins?

Jo crec que els ha afectat molt especialment. A l'hora de fer fora la gent de les feines es fa fora els immigrants. La idea de què els d'aquí són primer és encara molt vigent. La campanya instant a la gent a marxar era molt directa. A més gent que feia molts anys que estaven aquí i que estaven integrats han marxat a altres països europeus. Els que portaven molt poc temps han marxat al país d'origen, però jo crec que són minoria. I els que han quedat en una situació que no poden anar ni endavant ni endarrere són els que porten un terme mig de deu i dotze anys que no tenen nacionalitat espanyola. Aquest són els que tenen fills i estan atrapats perquè no poden marxar i a sobre contínuament els demanen que se'n vagin. Nens que han nascut aquí eh?

La crisi ha provocat més actituds xenòfobes?

Per una banda sí, però també he vist el contrari. A partir d'un cert moment la crisi ens va afectar tant a tots que ens vam oblidar, ens vam adonar que l'enemic no era el veí que acabava d'arribar sinó l'estructura del sistema. Abans de la crisi era el veí del costat el que em porta el problema perquè em col·lapsa la sanitat... a partir d'un cert moment molta gent té més consciència de com

funcionen les coses i que hi ha estructures supranacionals que són les que estan determinant que la gent estiguem patint. Un exemple d'això, de què l'origen de les persones ha passat a ser secundari és la plataforma d'afectats per la hipoteca: a la PAH no es té en compte si la gent és d'aquí o d'allà i en canvi hi ha una lluita conjunta d'uns i altres per un dret bàsic de la persona.

Canviaries ara el pròleg de la darrera edició del llibre de Candel *Els altres catalans*, on deies que els emigrants dels anys seixanta són els que més en contra estan dels nouvinguts.

No ho sé això és una part. Hi ha de tot. Però per exemple un partit xenòfob com Plataforma per Catalunya no ha anat endavant no ha capitalitzat el vot, no ha crescut. Es continuen fent servir, políticament, els discursos contra la immigració, però potser no tant.

I el procés sobiranista com ha afectat?

No hi veig cap relació. S'ha volgut dir que hi ha una immigració vinculada al procés però no t'ho sé dir.

Què sens amb les pasteres, les morts a la Mediterrània, la tanca de Melilla...?

Molta impotència. I el pitjor és sentir els discurs criminalitzant sobre persones que estan buscant-se la vida... Com pot ser perillosa una persona que ha fet quilometres, que ha passat pel Marroc i que està perseverant en el seu projecte? Hi ha molta gent que ve de conflictes, de guerres importants de Síria per exemple, és increïble que se'ls hi negui la condició de refugiats... I els centres d'internament són camps de concentració. Per què has d'estar en un lloc si no has comés cap delictes?

La teva llengua materna és l'amazic, una llengua de tradició oral. Com ha incidit aquets fet en la teva manera d'escriure?

Jo no ho faig conscientment. És una cosa que hi ha allà i jo pensava que estava molt oblidada... De petita ho vaig viure molt, la narració oral, ho recordo molt. Jo em pensava que ja no, que ho tenia molt soterrat, però quan escrius

deuen sortir coses que tu no ets conscient. Una vegada a Casablanca vaig fer una presentació a l'Institut Cervantes i havien traduït el primer capítol de *l'últim patriarca* a l'amazic i el vaig llegir i en va donar la impressió que sí que s'assemblava molt a allò que jo havia sentit de petita. Però és clar, és que quan escrius hi és tot. Tu vas fer el teu estil, però el teu estil és la barreja de tot el que has viscut. No ho sé delimitar exactament com influeix, però suposo que sí que hi és. En la novel·la que acabo d'escriure he anat més a la llengua a les expressions de la llengua amaziga hi ha molta reflexió de la protagonista sobre la llengua. Ha sigut molt interessant. Jo parlo l'amazic amb la meua mare.

D'on ve el teu amor per la llengua? té a veure en la consciència de què l'amazic i el català són llengües minoritzades?

El tema és que jo quan vaig aprendre les llengües no ho sabia que eren minoritzades. No tenia aquesta consciència. Eren les llengües que tenia al voltant i la vinculació afectiva perquè són meves això és una cosa que vaig descobrir després. Jo quan escric no me'n recordo de les condicions de les llengües. No hi penso mai.

La nova novel·la l'has escrit en amazic o en català?

He escrit en català, és el discurs intern d'una noia jove i és la relació amb la seva mare. Va parlant però li surten expressions en la llengua de la mare...

Estàs vinculada a la literatura d'immigració. Et permeten canviar d'etiqueta.

Amb *La caçadora de cossos* les reaccions van ser una mica de sorpresa per part de tothom. A mi m'ha anat molt bé perquè jo vaig necessitar escriure aquella novel·la però hi havia lectors que no ho entenien. És molt conflictiu perquè jo sóc el que sóc i sempre escriure des de qui sóc i aquests temes formen part de mi. Quan em queixo perquè sempre em pregunten el mateix em diuen fes una cosa diferent però és impossible perquè a més a més és el meu origen com a escriptora. Aquest lloc de pertànyer no pertànyer d'observar una realitat que uns coneixen i els altres desconeixen completament de veure les diferències o les suposades diferències, aquest lloc és el meu origen com a

escriptora, llavors voler abandonar-lo no seria bo per mi com a escriptora. Al final he decidit que m'és igual. He tingut moments de tot i al final he decidit que jo escriuré el que tingui ganes d'escriure en cada moment i si agrada bé i si no doncs, mira...

Després d'haver reflexionat sobre els uns i els altres què creus són més diferents o més iguals?

Més iguals. Tots som variacions sobre els mateixos temes. Cada societat ha intentat trobar una solució diferent als problemes que tenim tots, però les persones som iguals.